

ŠTO SI TO UTVARA FLEGMATIČNA STVARNOST?

Malo je reći da je scena bila premrežena kaosom. Sudarajući se na otvorenim ili podzemnim trasama hulačili su i stupali Lenjin, Staljin, Tito, Zrinski & Frankopan, Domagoji, Trpimiri,... mrmljajući ili izvikujući svete parole vječnosti. Apage! Gadno ih je bilo za vidit, čak i tako teatralizirane. Bal pacijenata zrelih za glogov kolac i gubicu punu češnjaka, u rukama je Želimira Oreškovića te večeri (26. rujna 1998.) proizveo totalnu psihoanalitičku seansu. Dostojnu Brešanova skeptičnog zahvata u budućnost.

Ne vjerujem da će *Utvare* raspaliti efekt crvene krpe pred očima dežurnih policajaca duha, kakav je recimo izazivala 1971. *Mrduša* prilikom praižvedbe. Pritom ne tvrdim da noviji tekst sadrži manju dozu britkosti i da je žilet Brešanova cinizma otupio. Govorim o stupnju letargije društva. Bolesno ravnodušje danas je pravilo ponašanja na našim prostorima. Efekti teatarskoga guranja zrcala pod nos traju koliko i sama predstava. O tome govorim kad govorim o spokoju čak i uvijek razrogačenog (budnog?) komesarijata. Oni znaju da... nikom ništa!

Drug-store za povijest i noćnu moru

Moram priznati da se nisam odmah navukao na *Utvare*. U prvom čitanju izgledale su mi kao stanoviti rikverc u Brešanovoj dramskoj ponudi. Očekivao sam tvrdu tesanost, robusnost i sočnost njegovih najboljih "groteškaša". Umjesto njih, protagonisti filozofske rezignacije, zapitanosti i verbalnih dvoboja. Kao da je šjor Ivo parafrazirao krležijanske trikove i oboružao svoje face tere-
tom teze. Bez atavističke podjebancije i uzvrata po zaje-
bantskim notama.

Kad je Darko Milas, ravnatelj Drame osječkoga HNK odlučio praižvesti *Utvare*, svjesno je otvorio novi krug repertoarske misije. D. M. je na čelu ansambla od veljače 1995. i otada dramaturški pokušava istjerivati nekoliko zahtjevnih krugova. Brešanovim komadom naćeo je temu

najkraće opisivu kao "iscrpljivanje nedostatkom realiteta". Umaranje u svrbežnim nizovima opsjenarstva, bez ijedne čvrste zemljišne točke. Otupljivanje deficitom stvarnosti (i uništene odrednice sadašnjosti) kakvo danas opisuju život većine suvremenih građana Hrvatske. *Utvarama* su pridruženi Molièreov *Tartuffe*, Pirandellov *Tako je, ako vam se čini...*, serijalizirajući našu grotesknu društvenu pozu posvemašnjega gubitka činjenica nužnih za život. Redatelj Želimir Orešković i dramaturginja Nives Madunić imali su profesionalnog strpljenja i energije da eventualna slaba mjesta *Utvare* pretvore u prednost. Nije nebitno da je Orešković (u svibnju 1995.) postavio prvi naslov Milasova koncepta, *Posljednju kariku* Lade Kaštelan. Stalna kompenzacija povijesti i u žanru Kaštelanove razvrstavala je zombi-protagoniste, sirote maratonce u beskrajnima hrvatskim vremenskim reprizama. U osječkoj predstavi, Brešanove "dramske transmucije" podsjećaju na *drug-store* koji radi od 0 do 0 i prodaje nepresušne zalihe lunatičkih proizvoda. Dodatni paket opreme jesu orgazmi povijesti. Povijesti kao psihijatrijske igre. Povijesti kao Učiteljice iz najsadističkije noćne more ili monthypaytonovskog smisla života.

Jurassic Park

Točno Orešković smješta psihića Rudolfa Bakotića negdje u blizinu kralja Ubua. Zaključujući da su Hrvati propustili svoju povijest razumjeti kao čisti nadrealizam. Virus muzealnog toliko je začepio sve otvore Hrvatske da se sutrašnjicu išćekuje isključivo u iskrivljenim titlovima u svijetloj budućnosti.

I Brešan poziva da nadoknadimo propušteno:

BAKOTIĆ: *Ovaj narod treba izliječiti od njegove vlastite povijesti.*

Umjetnički sanatorij Oreškovićeveg tima kirurški se prihvatio zadatka vraćanja nadrealne šanse. Zamisao toga gustog purgativa temelji se na ideji o vakumiziranom

Snimio: Zeljko Šepić

Terapija za učiteljicu - Katarina Zrinska moli milost kralja Leopolda.

prostoru svijesti i vremena. Na tom prostoru kanalizacijski i ventilacijski otvori vrijedno rade. Ubacuju, miješaju, prebacuju, sišu i pretaču. Što se god našlo na grbavim bespućima: ideologije, lideri, žrtve, ubojice, države, palanke, komesari, mumije, manifesti...

Opće mjesto naše fantomske kronologije jest tradicionalni manjak kontinuiteta. Notorna je abeceda svakoga ovdašnjeg režima da baš s njime počinje kucati Povijest. Moglo bi se reći da je Nula omiljeni amblem za etabliranje nove vlasti. Amnezija pak, najdragocjeniji napitak za novoustoličena božanstva. E pa kad nema kontinuiteta, kad izostaje strpljivo graditeljsko slaganje cigala, Orešković & Co projiciraju gdje smo to mi zapravo: u razularenom sjecištu svih mogućih okamenjenih društvenih modela i ideja. Čisti *Jurassic Park*. Zato što je saldo vanjske fikcije besramno plodan, logičan je put *Utvara* prema modelu teatra u teatru. Doktor Bakotić (Ivan Brkić), kao suvremeni De Sade, ubacuje svoje pacijente u pokuse psihodrame. Izbor žanra: prizori nacionalne mitologije! Vrijeme karnevala: početak Domovinskog rata, 1991. Budući da je ta posljednja povijesna fraktura također obilovala bizarnostima, efektno se da ušarafiti u puzzle. Otvarajući put u para-noćnu soap-operu.

Oreškovićeви glumci imali su trostruko tešku narudžbu. Ponajprije kao mutanti koji nadiru od stoljeća sedmog. Zatim, igrajući nedavnu svakodnevicu i likove sad već u vit-

Na slici: Ansambl HNK

rinama groteske. Napokon, igrajući sami sebe, pokušavajući upucati se u utopiju teatra-lijeka.

Kako je počeo rat na mome stageu?

Iz tisuća malih eksplozija u mozgovima Brešanovih lica ispilila se očekivana "depra". Teatru je ostalo ratovati protiv vlastite utvare: da je moguć kao katarzična terapija. Da njegova poruga može razoriti bolesnu stvarnost. Ili da pozornica može zračiti kao katalog s najnovijima modelima kriminalaca i tirana.

Na kraju *Utvara* teku sve kretenskijske spodobe bitne za lice i naličje našega malog carstva. Neki dubleri u gledalištu uredno su se cerekali, dok je scena govorila nedvosmislenim alarmima:

BAKOTIĆ: *Nije stvar u tome da se porazi stari režim, nego režimski način mišljenja. To je ono što vi ne možete shvatiti. Jer, što ste ovako postigli? Promijenili ste samo barjake i znamenja, a duh je ostao. Sve se vrti u začaranom krugu, iz koga nema izlaza.*

Ali, nitko od prozvanih barjaktara nije probljedio nad serviranom porcijom. U noći praiizvedbe mnogi su od tih likova sjedili u dvorani. I drijemali u svojoj udobnoj nultoj poziciji za povijest.

Tradicionalno, ostala je hibernirana i ona druga vrsta gledatelja. Zamukla većina. Skupina ljudskih žetona kojom šaćica današnjih režimskih utvara plaća vječnost. Laka im (nam) nova utvarna stvarnost!

Scenski krimič zapletene radnje u višestrukome teatru u teatru, koji dinamično varira planove prošlosti i sadašnjosti, ne opterećujući se pitanjima o budućnosti što bi mogla samo uvećati strahove - dao je osnovu dramaturški preglednom, redateljski maštovitom, glumački razigranom spektaklu sarkastičkih naglasaka.

(...) Duhovitim kazališnim parafrazama, od romantične povijesne drame do dokumentarnog teatra "perestrojke", ovaj raskošan teatar u teatru režija nenametljivo dopunjuje i teatrom o teatru.

Marija Grgičević, "Večernji list", 12. siječnja 1999.

Podnaslovljene kao dramske transmucije, *Utvare* nisu samo jedna u nizu varijanata klišeizirane "brešanovske komedije", one su nova faza u stvaralaštvu eminentnog i popularnog pisca. Nose u sebi filozofsku negaciju, odbacuju lakoću satirične oštrice prepuštajući se pesimizmu iskustva. *Utvare* prošlosti ukazuju da smo svi žrtve i krvnici, da smo svi krivi za svijet koji ide u kaos, ili je već u njemu.

(...) Povijest se ponavlja, miješaju se zastave i kostimi, ideologija je farsa a u suludom karnevalu s opasnim posljedicama stvarnost odlazi u apsurd. *Utvare* kao da su nadogradnja *Mrduše*, no sada nema pozitivnih likova, naivnih žrtava s kojima bismo se mogli identificirati. Autor je duboko zašao u pesimizam istine, ne vidi i ne daje izlaz. Svi su zločinci ili suučesnici. Redatelj predstave Želimir Orešković vrlo je ozbiljno i snažno naglasio autorovo viđenje, oslobodivši ga (uz dramaturške intervencije Nives Madunić) ograda kontinuiranog scenskog događanja. Smjeli zahvat u proklizavanje vremena jasnom, snažnom gradacijom vodi u kaotični "danse macabre" svršetka dajući predstavi jasnu dimenziju, logiku ne logike.

(...) Od tamne i crne "vremenske rupe" stvara se rekvizitima zatrpana ropotarnica hrvatske prošlosti s njezinom pohlepom, zastavama, izdajama, spomenicima i političkim idolima... (...) Glazba Igora Valerija pritom se drsko poigrava zadanim simbolima...

Branka Čokljat, "Glas Slavonije", 28. rujna 1998.

Orešković snažno oblikuje zahvalnu teksturu dodajući i vlastiti pečat, nudeći san i umjetnost kao boljeg savjetnika od mita, stvarnost relativizira prisposobljujući je kazališnoj stvarnosti. Zato je i nametnuo posve različite stilove igre glumcima u ovoj predstavi uistinu visokog rizika za sve sudionike, uključujući i gledatelja. Na posve praznoj sceni

na početku predstave postupno zaostaju rekviziti, zastave, biste i slični suvremeni idoli oko kojih u strahotnoj patnji skončavaju njihove žrtve - klanjatelji lažnim bogovima.

Vladimir Androić kao scenograf posve svjesno naposljetku je pozornicu pretvorio u - zakrčeno skladište scenografije, a kostimi Ljubice Wagner funkcionalno su naglašeno kazališni, gotovo operni...

Želimir Ciglar, "Večernji list", 29. rujna 1998.

Model svijeta kao ludnice koji se zrcali u igri "teatra u teatru" stoljećima se provlači kroz dramsku literaturu

postavljajući pitanja društvu kojemu se obraća, progovaraajući o njegovoj kaotičnosti. Nastojeći propitati povijesne istine i mitove Brešan u izokrenutoj perspektivi na pozornicu izvodi kneza Domagoja, Petra i Katarinu Zrinsku, Frana Krstu Frankopana, partizanske komandire, Tita, Staljina i Lenjina kao protagoniste psihodrame koja bi s ironičnim odmakom trebala oslikati našu stvarnost.

(...) Najprivlačniji segment te izvedbe su glumački dosezi osječkog ansambla. S iznimnom energijom glumci su nadahnuto predočili likove u procjepu između prošlosti i sadašnjosti... U tom imaginarnom svijetu koji dodiruje stvarnost ponajbolje su se snašli Darko Milas, Ivan Brkić, Davor Panić, Tatjana Bertok, Miljenko Ognjenović, Saša Anović i Velimir Čokljat a slijedili su ih u epizodnim ulogama i Lidija Florijan, Hrvoje Barišić, Đorđe Bosanac, Slaven Špišić, Mario Rade, Radoslava Mrkšić, Augustin Halas i Vjekoslav Janković.

Dubravka Vrgoč, "Vjesnik", 12. siječnja 1999.

Snimio: Željko Šepić

Pogubari svršetak terapije za njezina začetnika - doktor Bakotić (Ivan Brkić) kao Lenjin.

Praizvedena koncem rujna ove godine na pozornici osječkog HNK *Utvare* Ive Brešana nedavno su uveličale i Krležine dane. Ta, kako je sâm autor definira "žanrovska

transmutacija u 15 slika" pirandellovska je teatralizacija povijesti i gotovo klinička slika ovdašnje patološke opsjednutosti istom, što jezikom tragigroteske i poigravanjem žanrovskim odrednicama trilera i fantastike dostiže onaj stupanj slojevitosti i scenske izazovnosti kakav se od Brešana čekao još od vremena njegovih najvećih uspjeha tijekom 70-tih.

(...) Otuda su Oreškovićeve *Utvare* ne samo prvorazredna, dosljednim postupkom višestruke unutarnje teatralizacije određena scenska atrakcija, nego i neobično hrabra predstava što osvaja nedostatkom autocenzure i sputanosti pred vremenom u kojem nastaje. Jednom riječju, pravi terapijski uradak (anti)političkog teatra što otjelovljuje i karnevalizira čak i kolektivnu svijest i pamćenje, podjednako snažno govoreći formom, riječju, djelom i izrazom.

Hrvoje Ivanković, "Slobodna Dalmacija", 14. prosinca 1998.

Brešan je, dakle, u drami ukazao na dvojbu suvremenoga čovjeka, koji se na kraju ovog stoljeća neizbježno morao zapitati: jesam li genijalac među ludacima, pa ne mogu razumjeti ono što se oko mene događa, ili sam lud, a svud su oko mene genijalci, pa opet ne mogu dokučiti zakone vlastite svakidašnjice.

(...) Brkić svjesno izbjegava karikiranje vlastita lika, on ga dosljedno tumači kao tragičnu figuru koja je proizvod sustava i koja mora postati žrtva...

Milas će do kraja predstave veoma koncentrirano vibrirati na tankoj niti ludila i razuma, vješto zavaravajući svoje izbavitelje, pa onda i gledatelje, ostavljajući ih u neizvjesnosti je li njegov smijeh smijeh ludaka izgubljena u vlastitim fantazijama ili pak mudrijaša koji je shvatio da je sve dopušteno dok ide u osobnu korist i da ni jedan cilj nije toliko uzvišen da bi mu se čovjek trebao žrtvovati. Posebna je spomena vrijedna uloga tajnice Vesne u interpretaciji Radoslave Mrkšić. U drami je taj lik doista usputan i sporedan, on izgovara tek nekoliko rečenica. Ipak, i te kako je važan, jer je upravo ta tajnica, kojoj ne znamo prezime, simbol onog bezimena mnoštva na čijim su se ledima povijesna zbivanja uvelike lomila, a danas im se ni imena ne zna.

Milovan Tatarin, "Vijenac", 8. listopada 1998.